

Hoogstamboomgaarden

Haspengouw roept van oudsher het beeld op van geurige kersenbloesem, sappig fruit, prachtige boomgaarden. Helaas is dit, sedert de jaren '70 en de rooipremiewet, een steeds zeldzamer wordende werkelijkheid.

De Haspengouwroute volgend is dit zonder meer duidelijk. Boomgaard na boomgaard sneuvelt onherroepelijk en wordt in het beste geval, door laagstam vervangen, waarvan de produktie slechts door mateloos sproeistoffengebruik kan worden veilig gesteld.

Hier en daar komen enkele prachtige boomgaarden voor, maar de weinige resterende soorten lopen eveneens gevaar binnen de kortste tijd te verdwijnen. Zo liggen o.a. volgens de recente gewestplannen heel wat mooie stukken in bouw- of aanvullingszones, andere vallen ten prooi aan onwetendheid of onbegrip.

De boomgaard verdwijnt

Het is de hoogste tijd de ogen te openen voor de enorme waarde en historische betekenis die elk van deze hoogstamsorten, zowel in Limburg als in de rest van het land, vertegenwoordigen. Nochtans stonden we er aan 't einde van de

Tweede Wereldoorlog (1944) op hoogstamgebied erg goed voor. Met een totaal oppervlak van 75 880 ha behaalde België de grootst beplante oppervlakte tot dan toe, met niet minder dan 73 699 ha aan hoogstamboomgaarden tegenover 1 289 ha laagstam.

Zoals voorgaande cijfers der officiële

tellingen sedert 1946 treffend aantonen, waren Limburg en Luik de twee provincies met het grootste hoogstamareaal op een beperkte oppervlakte. Ook Brabant en Oost-Vlaanderen bezaten op dat ogenblik zeer veel boomgaarden, doch meer over de ganse provincie gespreid. Geografisch gezien concentreerde

Zomerbeeld van een Haspengouwse hoogstamboomgaard

▲ Boskoopbloesem

Keuleman, bewaart moeiteloos gewoon ingekuuld in de grond, en dit tot diep in het voorjaar

*Sterreinette. Onder tientallen lokale namen bekend, zoals
▼ Binnenrooikes, Wijnappels, Sterrappels of Rode Hanneskes*

*Een gereputeerde peresoort uit ons land: de Dubbele Flip of
Beurré de Merode* ▶

Komende winter wordt fataal voor Limburgse hoogstam

Het verdwijnen van boomgaarden en fruitrassen kwam ook onder de aandacht van de pers

zich in het Haspengouwse het prachtigste boomgaardencomplex van het gehele Vlaamse landsdeel, met als grootste centra de Kantons Borgloon (4 575 ha), St.-Truiden (3 161 ha), Tongeren (2 097 ha) en Bilzen (1 895 ha), samen goed voor 11 728 ha hoogstamboomgaard. Dit is haast de oppervlakte welke vlak voor de rooipremiewet nog in het gehele rijk overbleef.

hoogstamboomgaarden nagenoeg verdwenen zijn. Zijn ze dan echt zó waardeloos als men in sommige middens durft te beweren? Wat is er eigenlijk gebeurd dat een dergelijke snelle aftakeling kon plaatsvinden?

Keren we even terug naar de periode na de eeuwwisseling toen in het zuiden van de provincie de fruitgordel nog intact was en Haspengouw nog **het Haspengouw** was met zijn uitgestrekte wuivende boomgaarden, met zijn ranke metershoge majestatische stammen, met zijn geurende bloesems, die menig schilder en dichter beroerden. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog ontstonden in het East-Maling proefstation te Kent in Engeland, de eerste laagstamaanplantingen gestoeld op de ontwikkeling van zwak-

fengebruik worden goedge maakt, maar de in de naoorlogse jaren opkomende chemische nijverheid kon dit probleem gemakkelijk aan. Door selectie van een tiental variëteiten, niet eens eigen aan ons patriemonium, en een doorgedreven gebruik van kunstmest werd de massaproductie ingezet. De negatieve aspecten, waaronder tot 40 spuitingen per jaar, werden op de koop toe aanvaard.

Men bekwam méér, en op zicht mooiere vruchten, op minder oppervlakte, met minder fysieke inspanning en met meer gewin dan vroeger. Als dat niet aantrekkelijk was! Volgens deze ingesteldheid kon de bestaande hoogstam wel worden afgeschreven. Wat in de jaren '70, met de beruchte rooipremiewet, ook effectief gebeurde. Met duizenden werden de meestal nog volop levenskrachtige stammen gerooid en het landschap als het ware opengereten. In één jaar tijd werd het hoogstamareaal gehalveerd (zie vergelijkende cijfers der landbouwtelling van 1976).

Een tweede klap brachten, in bepaalde gebieden, de ruilverkavelingen mee. Geen boom werd overleefd. En vandaag de dag dreigt de opflakkerende hakwoede geheel Haspengouw van zijn boomgaarden te ontdoen. De laatste boom, de laatste houtwal moet eraan geloven.

Hoge biologische waarde, grote resistentie!

Nochtans heeft de hoogstamfruitboom dit niet verdiend. Hoe meer de zwakke laagstamvormen immers evolueren, hoe meer de echte waarden van de hoogstamteeltwijze weer op het voorplan treden, waaronder niet in het minst zijn biologische gedragstoestand. Voor de steeds meer milieubewustwordende mens moet het duidelijk zijn dat er op fruitgebied maar één biologisch alterna-

Provincie	1846	1866	1880	1895	1910	1929	1944
Limburg	4.554	4.708	3.476	5.075	7.900	9.641	15.383
Antwerpen	155	239	280	461	840	1.553	2.468
Brabant	3.759	4.379	3.679	4.880	7.192	9.589	12.291
West-Vlaanderen	10.533	8.842	7.944	6.251	5.753	4.331	3.509
Oost-Vlaanderen	5.006	4.999	5.582	6.526	7.511	10.582	13.080
Henegouwen	9.246	10.128	6.663	7.642	9.424	7.951	5.324
Luik	9.116	11.558	6.384	11.216	17.461	18.560	18.874
Luxemburg	752	739	1.342	1.556	2.163	2.282	533
Namen	2.613	2.725	2.580	3.980	5.044	5.815	4.418
België	45.734	48.317	37.947	47.591	63.288	70.304	75.880

Uitbreiding van de fruitteelt sedert 1846, volgens de officiële tellingen.

Jaar	Rijk			Limburg		
	Hoogstam	Laagstam	Totaal	Hoogstam	Laagstam	Totaal
1968	15.064	10.770	25.834	—	—	—
1969	13.957	10.861	24.818	4.819	4.239	9.058
1970	8.112	10.267	18.379	—	—	—
1971	7.862	9.616	17.478	3.262	3.946	7.208
1974	5.666	9.607	15.273	2.581	4.183	6.764
1975	5.183	9.727	14.910	2.338	4.308	6.646
1976	4.551	9.738	14.289	2.101	4.396	6.497

Fruitareaal volgens de jaarlijkse Land- en Tuinbouwtelling van 15 mei 1976 (INHA).

Wie dit Haspengouw voor dertig jaar gekend heeft moet toegeven dat er heel wat is veranderd. Het hoogstamareaal dat in 1944 in Limburg nog 15 383 ha bedroeg, en in 1976 tot 2 101 ha was teruggelopen, dient momenteel nog in 'aantal bomen' te worden uitgedrukt! Aan het huidige tempo zullen volgens bepaalde berichten binnen de vijf jaar de

groeïende onderstammen. Twee punten hadden deze op de hoogstamteelt voor, namelijk een vroege dracht en hun kleine vorm. Reeds na een paar jaar leveren deze zwakke groeiers volop vrucht op een gemakkelijk te plukken en te onderhouden kruin. Hun grote zwakheid en geringe natuurlijke weerstand moest wel met massaal sproeistof-

De Houtduif broedt met vele paren in hoogstamboomgaarden

tief is, namelijk de hoogstamteeltwijze. Door zijn kweekmethode is het dé fruitboomvorm welke het meest bij de natuurlijke groeiwijze (het bos) aanleunt. Naar aloud model vertrekt men hierbij immers van een gezaaide wildeling welk als onderstam het wortelstel levert. Hierop wordt dan, wanneer men bijvoorbeeld een appelvariëteit wil vormen, de Keuleman als oersterke tussenstam geplaatst. Bovenop deze Keulemanstam, op een hoogte van 2,25 m, wordt uiteindelijk de gewenste variëteit geënt. Voor andere vruchtsoorten, zoals bijvoorbeeld de kers wordt de wildvorm, de Limburgse Boskriek, zelfs als onderen tussenstam benut. Het resultaat van voorgenoemde werkwijze is dan ook een krachtige fruitboom met een taaiheid eigen voor de grote groei-kracht welke belagers een minieme kans laat. Zeer goed in staat ziekten zelfstandig af te weren, verhoogt deze boom zodoende nog constant zijn weerstandsvermogen.

De zwakke onderstammen voor de laagstamteelt, hebben hierbij vergeleken niet de minste kans. Deze vormen een zodanig zwak wortelstelsel dat de levensnoodzakelijke groei-kracht achterwege blijft en van geen ziekte gespaard wordt. Gevolg: preventief spuiten, remediërend spuiten, enz..., waardoor het eigen weerstandsvermogen van deze planten nog voortdurend afneemt. De steeds toenemende immuniteit der belagers tegen deze spuitstoffen verplicht bovendien voortdurend een hogere dosis alsmede krachtiger insecticiden aan te wenden en zadelt ons bovendien op met nieuwe generaties van steeds moeilijker te bestrijden ziekten.

In de natuur zouden zij naast de hoogstam een macaber tegenpooltje

vormen met nauwelijks weerstand en snelle degeneratie. Alleen de teeltwijze op sterke onderstam, in casu de hoogstamteelt, kan op een ecologisch verantwoorde wijze zijn vruchten leveren en biologische teelt toelaten. Voor diegenen die meer over dit aspect wensen te weten verwijs ik graag naar publicaties en het tijdschrift van de vereniging V.E.L.T. (*Vereniging voor een Ecologisch Leef- en Teeltwijze*).

Betekenis voor plant en dier

Op ecologisch vlak vervult de hoogstamboomgaard zowat de functie van toevluchtsoord der laatste kans. Naast de schaarse bossen, die het Vlaamse land nog rijk is, vormen de hoogstamboomgaarden een apart biotoop voor zeer vele van onze insektenetende vogels. Hier vinden ze vaak nog een laatste beschutte leefruimte, in het kalende of reeds naakte landschap, tussen de kruinen, in nog resterende boomholten of hagen en houtwallen. Bewijs hiervan is de concentratie van vogels en nestelplaatsen in de resterende boomgaarden vastgesteld. In de voorbije jaren zijn door ornithologen, in Haspengouw werkzaam, merkwaardige vaststellingen gedaan bij populatietellingen in boomgaarden. Er werd een variatie en een aantal vogels alsmede nestelgelegenheden genoteerd welke geenszins voor het bos moeten onderdoen. Bij wijze van voorbeeld beschouwen we de gegevens opgetekend in een boomgaard te St.-Huibrechts-Hern (Limburg) met een oppervlakte van minder dan 40 aren en ongeveer 50 bomen bevattend. Deze boomgaard is omgeven door een opgaande meidoornhaag en sluit bovendien op het woongebied aan. In de drie voorbije jaren werden in deze boomgaard,

zoals aangegeven in de inventaris van de ornithologische werkgroep, volgende broedvogels vastgesteld: Groenling, Houtduif, Koekoek, Roodborst, Vink, Grauwe vliegen-vanger, Pimpelmees, Koolmees, Huismus, Ringmus, Heggemus, Turkse tortel, Spreeuw, Winterkoning, Merel, Zanglijster, Grote lijster. Hierbij viel een gemiddelde van niet minder dan 29 nesten per jaar te noteren. Andere bezoekers van de hoogstamboomgaard waren Steenuil, Staartmees, Boomkruiper, Grote en Kleine bonte specht, Groene specht, Roodborst en Boerenzwaluw.

Als men daarbij bedenkt dat een mees dagelijks 250 insecten eet en een specht het dubbele verorbert, zijn deze twee respectievelijk goed voor de redding van 50 à 100 vruchten. Van natuurlijke wisselwerking gesproken! Wat betreft de tegenhanger, de laagstammige intensief behandelde planting, is de ornithologische waarde nihil. De gebruikte bestrijdingsmiddelen zorgen immers al te vaak voor een ware ravage in de nesten.

Kleine bonte specht

▲ Een bloeiende Boskophoogstamboomgaard van recente aanplanting. Toch nog hoop voor de toekomst?

▸ De Franse Bellefleur met zijn typische bonkige vorm

▹ De Rabau, in 't Haspengouwse Oude Grijs genaamd

Een mannetje Gekraagde roodstaart. Hoogstamboomgaarden bieden deze fraai uitgedoste zomergast
▼ geschikte broedgelegenheden

Landschappelijke, recreatieve betekenis

In vele delen van België vormen de boomgaarden een karakteristiek en waardevol onderdeel van het landschap. Het verdwijnen ervan moet dan ook uit het oogpunt van landschapsbehoud als een groot verlies beschouwd worden en wel om verschillende redenen.

Vooreerst is zij een sterke landschapsdeterminerende factor. Met haar vermogen om zeer hoge leeftijden te halen, 100 jaar is geen uitzondering, bepaalt zij decennia lang met haar contouren het profiel van het landschap. Over geheel Haspengouw maar voornamelijk in het St.-Truidense en Borgloonse en bij een aantal kasteeltuinen zijn hectaren grote boomgaarden gekadastreerd, welke generaties lang nauwelijks van aanschijn veranderden. Toeristisch waren en zijn ze nog steeds, de aantrekkingspool voor het gehele land. Vooral in het voorjaar, als de bomen in bloei staan, lokken ze duizenden landgenoten van heinde en ver om het spektakel der *bloeiende bogaerds* te aanschouwen. Vooral in Haspengouw zijn ze in trek, maar ook elders bieden de bloesems een zeer gewaardeerd schouwspel. Gestimuleerd door plaatselijke toeristische diensten zijn zelfs nu nog de jaarlijkse bloesemtochten, en ik denk aan St.-Truiden, een revelatie voor de gehele bevolking. En al is de bloeiperiode slechts beperkt tot 2 à 3 weken, de landschappelijke betekenis der fruitbomen zeker niet.

De pluktijd, de fruitmarkten, een picknick onder de kruinen... zijn geen woorden maar zijn begrippen geworden.

In de dorpen was het de boomgaard welke traditiegetrouw zorgde voor een prachtige omhulling der hoeven. Maar ook de vaak minder sierlijke bijgebouwen werden erdoor verdoezeld en tegelijk was hij een spaarpot waarvan de opbrengst vaak als pachtgeld functioneerde. Vermits deze boomgaarden gegroepeerd rond de woningen, voor het overgrote deel werden begraasd, bezorgden zij iedere dorpskern een wel-

doende beslotenheid en een verzachtend microklimaat zowel 's zomers als 's winters. Ze zorgden voor een betrekkelijk kleinschalig, steeds weer verrassend landschap. In vochtig Haspengouw en 't Hageland boden ze bovendien een visueel aantrekkelijke afwisseling in de begroeiing van de hellingen en accentueerden het reliëf. Hun al even onafscheidelijke omboording met meidoornhagen gaf tenslotte het gehele landschap zijn typisch gesloten karakter.

Vandaag de dag zijn de toegebrachte wonden echter dusdanig dat nog nauwelijks van beslotenheid mag gewaagd worden. Eén blik op bijgaand stafkaartuitreksel zegt meer dan duizend woorden kunnen suggereren.

Van de hoogstamgordel blijven nog slechts enkele fragmentarische percelen als schrijnende getuigen achter in een opengereten en verscheurd landschap. Men kijkt los doorheen

- ▲ De ondergang van een hoogstamboomgaard
- in ongeschonden toestand (gesloten landschap)
 - begin der rooijing
 - zelfde boomgaard verkapt tot houtblokjes...

Het dorp St.-Huibrechts-Hern (kanton Borgloon) met het hoogstamareaal (donker) zoals het zich in 1957 nog uitstrekte

St.-Huibrechts-Hern anno 1976. Het aangesloten blok hoogstamboomgaarden is tot snippers herleid

De Grauwe vliegenvanger is een slank, grijsbruin broedvogeltje van alle terreinen met een verspreide boomgroei. Het is zonder meer een van de meest typische holenbroeders uit onze boomgaarden

Steenuilen vinden dikwijls onderdak in de holen van oude fruitbomen

de kale dorpen over lege, voor weer en wind blootgelegde akkers, tot in de volgende agglomeratie. De eens door bomenrijen van elkaar gescheiden dorpen zijn nu in een wansmakelijke lintbebouwing aaneengeregen. Voor woningen en hoeven zijn de gevolgen al vanaf de openbare weg te overschouwen. Onbeschutte, afbladerende muren, pokdalig eterniet, uitgerafelde plastieken, onesthetische gevels staan nu in alle glorie tentoongesteld. Weg, boomgaard, weg beschutting, weg eigenheid en rustige beslotenheid.

De hoogstamboomgaard als genenbank

Nochtans komen hier en daar in los verband nog prachtige boomgaarden voor, welke in zich een rijkdom aan variëteiten verzamelen, gepuurd uit een groots verleden. Het overgrote deel van de in deze boomgaarden voorhanden zijnde variëteiten zijn van nationale en gewestelijke herkomst. De meeste van onze appel-, peer-, pruim- of kersvariëteiten zijn eerder toevallig gewonnen en werden jarenlang in de bestaande boomgaarden gekoesterd. Het is dan ook ongehoord dat met het verdwijnen van bepaalde boom-

gaarden ook de laatste boom van menige zeldzaam geworden fruitvariëteit zou verloren gaan. Te meer nog omwille van het feit dat op deze wijze een schat aan erfelijk materiaal dreigt verloren te gaan. Het is bedroevend vast te stellen dat zelfs in vele tuinbouwinstellingen bestaande verzamelingen zonder veel omhaal worden opgedoekt, daar waar het nochtans steeds een erekwesie was op een degelijke en grote verzameling te kunnen bogen. In de toekomst zal er ongetwijfeld behoefte zijn aan een grotere variatie van degelijke, resistente soorten dan de luttele 5 à 10 variëteiten die nu ons laagstamassortiment uitmaken. Bovendien vragen de nieuwste onderzoeken op gebied van genetische manipulaties nu al met aandrang om behoud en verzameling van bestaand genetisch materiaal in al zijn vormen. En zelfs in E.E.G.-verband is de wens tot aanleg van genenbanken op gebied van granen, zaden en variëteiten reeds aan de orde gesteld. In deze optiek is het dan ook van het grootste belang de oude en vaak zeer resistente fruitsoorten tegen hun definitief verdwijnen te behoeden. Wijzelf zijn hiermee ongeveer tien jaar geleden gestart en wat eens begon als een verzameling van enkele typische dorpsvariëteiten groeit stilaan uit tot een heuse collectie van meer dan 500 geselecteerde variëteiten met de meest uiteenlopende eigenschappen.

Tips betreffende standplaatsen van uitzonderlijke fruitsoorten worden ook steeds in dank aanvaard.

Kenmerken als grote natuurlijke weerstand tegen ziekten en belagers, excellente aroma's en een grote waaier van smaakvarianten zouden wel eens de kenmerken zijn welke in de toekomst dienen benut te worden om de degenererende handelsvariëteiten te versterken. Op het gebied van fruitsoortenteelt en -selectie heeft België bovendien een belangrijk verleden te verdedigen. Zeer vele soorten zijn door kwekers van onze bodem ontstaan en verspreid. We noemen er enkele: *Marie Joséphe d'Othée* (IJzerappel) gewonnen te Othée in de provincie Luik, *Emile d'Heyst* (peersoort) gewonnen door Maj. Esperen, *Légitpont* (*Fondante de Charneux*) begin 18de eeuw door M. Legipont gewonnen te Charneux (provincie Luik), *Dubbele Flip* gewonnen door M. van Mons rond 1800 in zijn kwekerijen te Leuven, *Bruine krikpeer*

rond 1800 gewonnen in Oost-Vlaanderen (waarschijnlijk in de streek van Sleidinge), *Durondeau* (*Tongerse peer*) gewonnen in 1811 door Charles-Louis Durondeau, brouwer te Notre-Dame (Henegouwen), *Belle de Louvain* (pruimensoort) gewonnen door van Mons en vele belangrijke anderen.

70% van alle peervariëteiten ooit gevormd komen van de hand van Belgische zaaiers. Louis Van Houtte beschrijft in zijn *Pomone I 'Nos Poires'* van 1873 zo maar eventjes 431 peervariëteiten door Belgische telers in die periode voortgebracht! Om niet te spreken van de honderden lokale variëteiten als Vliermaalse pruim (= Oogstpruim, prune de Vliermael) reeds in 1900 door Emiel Laurent in zijn werk *'De Boomgaarden van Haspengouw'* behandeld. Sleidingse Keizerin, Brusselse Jefkespeer, de Vlaanderse Cooremans, enz.

Iedere streek leverde ons namelijk buiten een algemeen sortiment ook tal van variëteiten typisch voor dit gebied.

Zo sprak men in 't Haspengouwse van Keuleman, Pomme de Rose, IJzerappel, Klumpkes en Bellefleurs, in 't Brabantse van de Speeckaert, in 't Sleidingse van Trezeke Meyers en de Pladei, in 't Hageland van de Pilokenspruimen, enz...

Er zijn nog tientallen andere en oudere, beschreven en onbeschreven soorten, bestemd voor de consumptie of de siroopketel. Maar één ding hebben ze alle gemeen: ze zijn eigen in hun reuk, smaak en voorkomen. Door onze voorouders ten

Ludo Royen

coste van heel wat inzet gevormd, in veel moeilijker omstandigheden dan nu, niet om het gewin maar om de kwaliteit.

Neen, dit mag en dit zal niet verloren gaan, al was het, bovenop alle eerder genoemde waarden, als een eerbetuiging aan hen die ons een zodanige weelde uit hun karig bezit hebben nagelaten. Hogergenoemde waarden zouden ieder natuurminnend mens de ogen moeten openen. Het is hemeltergend om aan te zien met welke nonchalance nu nog met bestaande hoogstamboomgaarden in verkavelingsgebieden wordt omgesprongen. Te meer daar ons landschap zienderogen een verarming aan langlevende planten ondergaat is het de hoogste tijd dat milieuverenigingen en openbare instanties de handen in elkaar slaan om de ons nog resterende hoogstamboomgaarden als kostbare relictten te behoeden.

Voorzeker ligt hier ook voor de B.N.V.R. een belangrijke en leidinggevende functie weggelegd.

Want hou deze boerenwijsheid voor gezegd: *Een volk zonder respect voor zijn eigen verwezenlijkingen kan onmogelijk zelf gerespecteerd worden.* □

Ludo Royen

Boschelstraat 21, 3724 Vliermaal

De auteur is leraar Biologie aan het Koninklijk Atheneum te Hasselt, actief V.E.L.T.-lid, beheerraadslid van de Stichting Limburgs Landschap en zet zich sedert de jaren '70 in voor het behoud van hoogstamboomgaarden en oude fruitvariëteiten. In de loop der jaren bouwde hij een collectie op van een 500-tal variëteiten van appel, peer, kers, pruim, waaraan ieder jaar, dank zij uw hulp, nog soorten worden aan toegevoegd.

Dit jaar werd een cyclus *Hoogstamfruitbomen, vorming en verzorging* ingericht door de V.E.L.T., het Limburgs Universitair Centrum en de Stichting Limburgs Landschap. Gezien het succes zal in 1984 een nieuwe lessenreeks worden georganiseerd. Belangstellenden kunnen nu reeds de in voorbereiding zijnde folder met programma, preciese lesdata en inschrijvingsformulier aanvragen op het adres van Ludo Royen. Dit kan ook telefonisch op 012/23 70 01. Ook voor verdere literatuurbronnen kan bij de auteur om raad gevraagd.